

بازیابی تغییر اقلیم در نیمه غربی کشور با استفاده از تحلیل‌های آماری چند متغیره

قاسم عزیزی^۱ - دانشیار گروه جغرافیای طبیعی دانشگاه تهران

علی اکبر شمسی پور - دکتری اقلیم شناسی دانشگاه تهران

داریوش یاراحمدی - استادیار گروه جغرافیا دانشگاه لرستان

پذیرش مقاله: ۱۳۸۵/۳/۲۹ تایید نهایی: ۱۳۸۷/۳/۸

چکیده

هدف این مقاله بازیابی وجود یا عدم وجود روند معنی‌دار تغییر اقلیم در نیمه غربی کشور می باشد. داده‌های ماهانه ۱۶ متغیر اقلیمی در ۱۲ ایستگاه سینوپتیک برای دوره ۵۰ ساله (۲۰۰۰-۱۹۵۱) استفاده گردیده است. داده‌ها شامل دو گروه متغیرهای دما و رطوبت می‌شوند. روش تحقیق مبتنی بر تحلیل آماری چند متغیره و مدل‌های پیش‌بینی باکس جنکینز می باشد. با توجه به محاسبه‌های صورت گرفته بر روی داده‌ها، متغیرهای دمایی بویژه میانگین حداقل دما، حداقل مطلق و دمای نقطه شبنم دارای روند تغییرات معنی‌دار ولی با جهت‌های متفاوت بودند (اصفهان، بوشهر، تهران و تبریز با روند افزایشی و اورمیه، خرم‌آباد و همدان با روند کاهش)، با دقت در نتایج به دست آمده در ایستگاه‌های مختلف مجاورت با شهرهای بزرگ و موقعیت نسبی جغرافیایی در جهت روند تغییرات مؤثر بوده است. همچنین بر اساس نتایج به دست آمده داده‌های رطوبت و بارش غالباً از روند تغییرات معنی‌دار ی برخوردار نیستند.

واژه‌های کلیدی: تغییر اقلیم، تحلیل چند متغیره، مدل‌های باکس جنکینز، اتورگرسیون، پانل

مقدمه

فرض وجود تغییرات در اقلیم جهانی ذهن محققین و جوامع را به خود مشغول نموده است. وقوع تغییرات آب و هوایی حتی به صورت جزئی بر تمام ارکان زندگی بشری و حیات طبیعی اثرات فاحش و قابل توجهی خواهد گذاشت. برخورد علمی با این پدیده غالباً توسط محققان علوم زمین بویژه آب و هواشناسی، هواشناسی، هیدرولوژی، محیط زیست، فیزیک و کشاورزی انجام گرفته است. هر یک با روش‌های مختلفی همچون تحلیل‌های آماری، سینوپتیکی، سنجش از دور، دیرینه‌شناسی و فیزیکی با وسایل و ابزار آزمایشگاهی و مدل‌های پیچیده علمی به بررسی موضوع پرداخته‌اند. اقلیم‌شناسان به واسطه روش تحقیق خاص اغلب به صورت آماری یا سینوپتیکی با استفاده از داده‌های اندازه‌گیری شده ایستگاه‌های هواشناسی و نقشه‌های سطح زمین و سطوح فوقانی جو الگوهای رفتاری متغیرهای اقلیمی را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهند. تحلیل مولفه‌های اصلی، تحلیل‌های آماری چند متغیره (تحلیل عامل، خوشه‌ای، رگرسیون چند متغیره) و مدل‌های سری‌های زمانی از جمله مهمترین روش‌های آماری می‌باشند که در مطالعات تغییر اقلیم و پیش‌بینی مورد استفاده قرار می‌گیرند. مدل‌های باکس جنکینز از مهمترین مدل‌های سری‌های زمانی می‌باشد که کاربرد

¹ - E-mail:ghazizi@ut.ac.ir

زاده (۱۳۷۶) در پژوهشی تحت عنوان تحلیل سری های زمانی اقلیمی، از طریق روابط و مدل های سری زمانی پارامترهای دما و بارش را بررسی کردند. آن ها از مدل های مختلف سری زمانی در پیش بینی بارندگی ایستگاه شیراز استفاده کردند، از جمله تعیین معادله روند آزمون وجود روند، آزمون فصلی بودن، آزمون پارامتریک و ناپارامتریک، آزمون نرمال بودن و تحلیل انواع صافی ها می توان نام برد. عساکره (۱۳۸۱)، برازش مدل های ARIMA را بر داده های دمایی و جهت توجیه تغییرات دما به وسیله توابع انتقال انجام داد. او از سه ایستگاه جاسک، بوشهر و مشهد به جهت طولانی مدت بودن آمار بارش استفاده کرده است. بر اساس روش های استاندارد آماری دمای جاسک و بوشهر با قطعیت بیشتری روند افزایشی را نشان می دهند، در حالی که مشهد این روند را با قطعیت کمتری تجربه کرده است. میزان افزایش دما به ازای هر سال در بوشهر، جاسک و مشهد به ترتیب $0/0052 \pm 0/002$ $0/008 \pm 0/002$ $0/0045 \pm 0/004$ درجه سلسیوس به دست آمده است. علیجانی و رضانی (۱۳۸۱) پیش بینی خشکسالی ها و ترسالی های استان مازندران را با استفاده از مدل باکس-جنکینز انجام دادند. بعد از برازش دادن مدل های مختلف باکس-جنکینز برای پیش بینی بارش چهار ایستگاه هواشناسی استان مشخص کردند که مدل های فصلی این روش، از دقت و کارایی بیشتری برای پیش بینی برخوردار است. مدل های فصلی در حقیقت تلفیقی از مدل های اتورگرسیو با میانگین متحرک غیر فصلی و فصلی می باشند. عزیزی و روشن (۱۳۸۴، ۴۸)، با بررسی خشکسالی ها - ترسالی ها در استان هرمزگان و امکان پیش بینی آن ها با استفاده از مدل سری زمانی هالت ویتیز در یافتند که در مدت ۳۷ سال منتهی به ۱۳۸۱ سه دوره خشک و ۲ دوره تر در منطقه هرمزگان رخ داده است. بطوریکه خشکسالی ها ضعیف و متوسط اما با تداوم زیاد، ولی ترسالی ها، شدید و بسیار شدید اما با تداوم کم رخ داده است. بررسی مقادیر فصلی مشاهده و پیش بینی شده داده ها، با استفاده از مدل سری زمانی مذکور، دو چرخه سینوسی افزایش و کاهش بارندگی را ارائه می کند. اولین چرخه شامل ۲۰ سال (۴۵ تا ۶۵) و دومین چرخه نیز ۱۷ سال (۶۶ تا ۸۱) بوده که با پیش بینی روند کاهشی بارش در دو سال بعد (۸۲ و ۸۳) تقریباً چرخه کامل می گردد.

تحقیق حاضر در پی بازیابی تغییر اقلیم در نیمه غربی کشور با استفاده از تحلیل های آماری چند متغیره و بکارگیری ۱۶ پارامتر اقلیمی در ۱۲ ایستگاه نیمه غربی کشور است و با استفاده از روش سری های زمانی (متدهای اتورگرسیو (AR) و روند با روش کمترین مربعات) مورد انجام گرفته است. همچنین برای مطالعه روندیابی از روش رگرسیونی پانل، برای طبقه بندی متغیرها از روش های تحلیل خوشه ای بهره گرفته شد.

داده ها و روش ها

داده های هواشناسی ۱۲ ایستگاه منتخب در نیمه غربی کشور (جدول ۱) بر اساس طول دوره آماری و پوشش مناسب منطقه ای از سایت سازمان هواشناسی استخراج گردید و سپس در نرم افزار Excel به فرمت عددی (Numerical) تبدیل گردید. در مراحل بعدی جهت انجام محاسبات آماری، ۱۶ متغیر اقلیمی مرتبط با عناصر دما و رطوبت به شرح جدول ۲ انتخاب شدند و در ادامه با استفاده از روش های مختلف آماری در محیط نرم افزارهای آماری SPSS و Minitab محاسبات و تحلیل های مورد نیاز انجام گرفته است. بعد از آزمون های مختلفی که برای شناسایی روش مناسب انجام

شد، روندیابی با روش کمترین مربعات و اتورگرسیو با استفاده از نرم افزار Eviews انتخاب گردید و در تجزیه و تحلیل‌ها مورد استفاده قرار گرفتند.

جدول ۱ ایستگاه‌های مورد مطالعه و ویژگی‌های جغرافیایی آن‌ها

ایستگاه	طول دوره آماری	طول جغرافیایی	عرض جغرافیایی	ارتفاع
آبادان	۱۹۵۱-۲۰۰۰	۴۸ ۱۵	۲۲ ۳۰	۶/۶
اراک	۱۹۵۵-۲۰۰۰	۴۹ ۴۶	۶ ۳۴	۱۷۰۸
اصفهان	۱۹۵۱-۲۰۰۰	۵۱ ۵۲	۴۰ ۳۲	۱۶۰۰/۷
ارومیه	۱۹۵۱-۲۰۰۰	۴۵ ۵۰	۳۲ ۳۷	۱۳۱۲/۵
بوشهر	۱۹۵۱-۲۰۰۰	۵۰ ۵۰	۵۹ ۲۸	۱۹/۶
تبریز	۱۹۵۱-۲۰۰۰	۴۶ ۱۷	۵۰ ۳۸	۱۳۶۱
تهران	۱۹۵۱-۲۰۰۰	۵۱ ۱۹	۴۱ ۳۵	۱۱۹۰/۸
خرم‌آباد	۱۹۵۱-۲۰۰۰	۴۸ ۲۲	۲۹ ۳۳	۱۱۲۵
کرمانشاه	۱۹۵۱-۲۰۰۰	۴۷ ۷	۱۹ ۳۴	۱۳۲۲
شهرکرد	۱۹۵۱-۹۵	۵۰ ۵۱	۲۰ ۳۲	۲۰۶۱/۴
شیراز	۱۹۵۱-۹۵	۵۲ ۳۶	۳۳ ۲۹	۱۴۸۸
همدان	۱۹۵۱-۹۵	۴۸ ۴۳	۱۲ ۳۵	۱۶۷۹/۷

مراحل کار بدین صورت دنبال شد که بعد از استخراج ۱۶ متغیر اقلیمی با دوره زمانی ۵۰ ساله (۱۹۵۱-۲۰۰۰)، داده‌های مربوط به هر متغیر به صورت سری زمانی ماهانه در یک ستون برای هر ایستگاه هواشناسی مرتب گردید. در نتیجه پایگاه داده‌های مورد نیاز هر ایستگاه در ۱۶ ستون تشکیل شد و داده‌ها جهت محاسبه روند از روش سری‌های زمانی (مدل‌های باکس - جنکینز) آماده شدند که در زیر مراحل انجام آن تشریح می‌گردد.

جدول ۲ عناصر و عوامل اقلیمی مورد مطالعه در دوره آماری ۴۵ ساله

۱- میانگین دمای روزانه	۵- دمای حداقل مطلق ماهانه	۹- حداکثر بارش ۲۴ ساعته	۱۳- روزهای همراه با بارندگی
۲- میانگین حداقل دمای ماهانه	۶- دمای حداکثر مطلق ماهانه	۱۰- روزهای با بارش ۱۰ میلی متر	۱۴- روزهای برفی
۳- میانگین حداکثر دمای ماهانه	۷- متوسط رطوبت نسبی ماهانه	۱۱- روزهای با بارش ۵ میلی متر و بیشتر	۱۵- روزهای نیمه برفی
۴- دمای نقطه شبنم	۸- بارش باران	۱۲- روزهای بارش ۱ میلی متر و بیشتر	۱۶- روزهای تمام ابری

بعد از تعریف داده‌ها به فرمت سالیانه و ماهانه (سری زمانی)، چون روش باکس - جنکینز تنها برای سری‌های زمانی ایستا (مانا) به کار می‌رود، داده‌ها با استفاده از تبدیل و روش تفاضل‌گیری ایستا شدند. این تبدیل و تفاضل‌گیری‌ها سبب از بین رفتن اثرات فصلی در سری داده‌ها شده و به حالت مانا در می‌آیند. جهت نرمال نمودن داده‌ها، از روش آزمون کای اسکور و منحنی‌های نرمال P-P و Q-Q استفاده شد. مرحله تشخیص مدل با استفاده از ترسیم نمودارهای توابع خود همبستگی (ACF) و خود همبستگی جزئی (PACF) انجام شد. زیرا با این نمودارها می‌توان با توجه به ضرایب همبستگی تاخیر و کیفیت برون زدگی تاخیرها از خط معنی‌داری، نوع و مرتبه مدل‌های سری زمانی

را تشخیص داد. در مدل های ARIMA: حروف ACF همان اتورگرسیو یا خود همبستگی (AR) و PACF همان میانگین متحرک یا (MA) هستند. بعد از تعیین مدل اولیه، با استفاده از داده های موجود بر آورد پارامتر های مدل انجام شد. در این رابطه با توجه به نوع تابع خود همبستگی و همبستگی جزئی و مرتبه آن و همینطور نوع تفاضل گیری ها و تبدیل ها به تخمین پارامترها پرداخته می شود. بدیهی است که در بر آورد پارامترها، پارامترهایی مناسب می باشند که از سطح معنی داری بالایی برخوردارند. بر این اساس روش کمترین مربعات انتخاب و با استفاده از آن محاسبه مقدار و جهت روند تغییرات انجام شد. برای نشان دادن روند تغییرات در هر ایستگاه جدول ۵ ارائه شده است. جدول مذکور گویای نتایج حاصل از محاسبه روندیابی و میزان معنی داری سری های زمانی در هر ایستگاه می باشد. بعد از تعیین و آزمون درجات معنی داری متغیرهای مختلف، متغیرهای دارای روند افزایش و کاهش معنی دار برای تحلیل های ترکیبی با مدل های رگرسیون چند متغیره انتخاب شدند. در مرحله بعد به منظور بازیابی روند متغیرها در مقیاس منطقه (ترکیب کل ایستگاه ها)، کل متغیرهای دارای روند معنی دار با روش ترکیبی (پانل) مورد آزمون قرار گرفتند. رگرسیون ترکیبی (پانل) جهت تحلیل متمرکز هر منطقه با استفاده از مجموع ایستگاه ها یا متغیرها، با ضریب بتا (B) مشترک استفاده می شود. این روش با دارا بودن آماره های مختلف مورد نیاز برای سنجش میزان معنی داری سری های زمانی، در آزمون معنی داری تغییرات ازدقت بالایی برخوردار است. بنابر این با روش رگرسیون چند متغیره ترکیبی (پانل)، داده های نقطه ای به اطلاعات منطقه ای تبدیل گردیده و روند تغییرات عناصر و عوامل اقلیمی را در مقیاس منطقه ای نمایش می دهند.

دو چارچوب اساسی برای برخورد با داده های ترکیبی تحت عنوان اثرات ثابت^۱ و اثرات تصادفی^۲ متداول است. در اثرات ثابت عرض از مبدا ثابت برای هر گروه در نظر گرفته می شود در حالی که در اثرات تصادفی هر گروه شوک های^۳ خاص خود را داشته و صرف نظر از برخی تفاوت ها که توضیح داده خواهد شد شبیه اجزاء اخلاص است. هنگامی که مشاهدات (داده ها) به صورت ترکیبی است، مدل کلی آن بصورت زیر قابل بیان است:

$$y_{it} = \alpha_{it} + \beta_i x_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

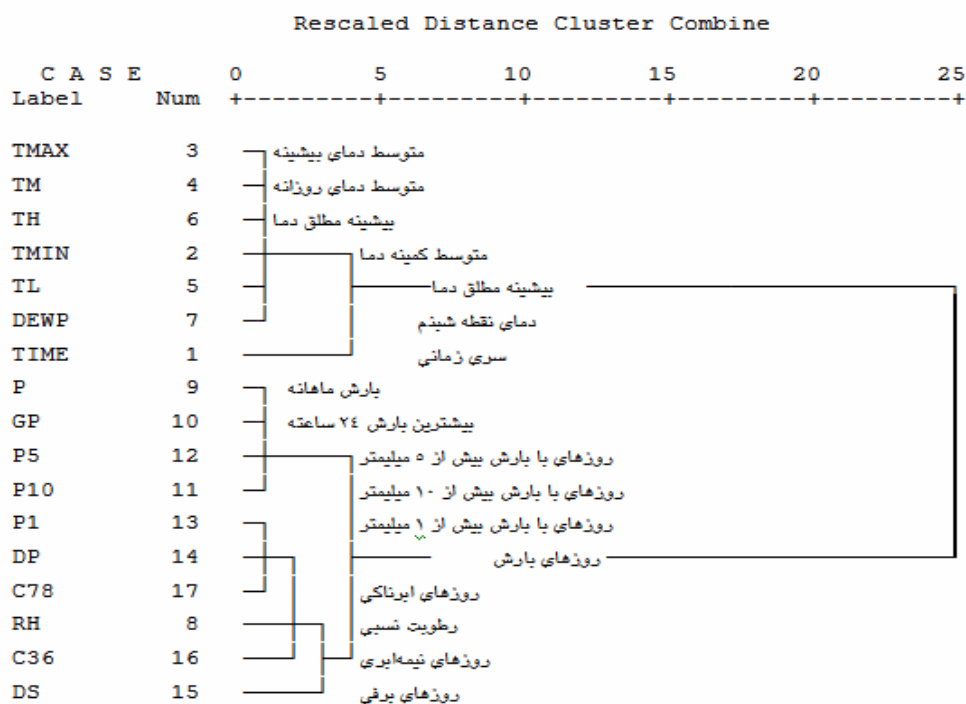
که α عرض از مبدا، β ضریب متغیر x ، ε اجزاء اخلاص مدل، i تعداد داده های مقطعی و t تعداد سری زمانی است. اگر α_i (عرض از مبدا) برای گروه i ام ثابت باشد اثرات ثابت و اگر غیر ثابت باشد، اثرات تصادفی داریم. یکی از مواردی که در تحلیل داده های ترکیبی به آن اشاره می شود، نامتوازن بودن داده ها است که مشکل آن مشابه یکسان نبودن تعداد مشاهدات در آنالیز واریانس است و بسادگی از طریق محاسبه دامنه، که اولین و آخرین مشاهده را در بر دارد حل می شود. به عنوان مثال اگر داده های ایستگاه X از سال ۱۹۵۱ الی ۱۹۹۰ و ایستگاه B از ۱۹۷۰ الی ۲۰۰۰ در دست باشد، در این مدل سعی بر آن است تا مشاهدات برای تمام ایستگاه ها از یک دوره معین شروع و به دوره مشخص ختم گردد.

¹ - Fixed Effect

² - Random Effect

³ - Disturbance

انتخاب اثرات ثابت یا تصادفی در حقیقت انتخاب بین فروض ارتباط یا عدم ارتباط اثرات ثابت با رگرسیون‌ها طی زمان است. اگر بین آن‌ها ارتباطی وجود نداشته باشد، مدل مناسب اثرات تصادفی RE و در صورتی که ارتباط وجود داشته باشد، مدل اثرات ثابت FE پیشنهاد می‌گردد. در حالت کلی FE به RE ترجیح دارد (Johnston & Dinardo 1997) با این حال آزمون هاسمن^۱ می‌تواند محقق را از مشکل انتخاب دلخواه FE و RE رهایی بخشد. روش تخمین عملی مدل‌های تلفیقی از طریق دستور Pool در Eviews انجام گرفته شد. در هنگام برآزش رگرسیون همواره باید مشکلاتی مانند همبستگی سریالی (Serial correlation) و ناهمسانی واریانس (Heteroskedasticity) رفع شود. برای رفع خود همبستگی از تصحیح کوکران - اورکات استفاده می‌شود که مستلزم وارد کردن AR(1)، AR(2)، AR(P) است. هرکدام از AR(P) ها معنی‌دار باشند در مدل باقی‌مانده و مابقی حذف می‌شوند. پس از این مرحله اگر رگرسیون از F مناسب (prob. کوچک یعنی زیر ۰,۰۵) برخوردار باشد و دارای دوربین واتسن (DW) خوب (مقدار بهینه آن ۱/۹ الی ۲/۱ می‌باشد که وجود همبستگی سریالی بین اجزاء اخلاص را رد می‌کند) باشد، مدل در کل قابل قبول است. ترکیب داده‌های سری زمانی و مقطعی به داده‌های تلفیقی را رگرسیون ترکیبی^۲ گویند. رگرسیون ترکیبی دارای β (بتاهای) مشترک (T.static) و عرض از مبداهای α مجزا است.

شکل ۱ نمودار دندوگرام متغیرهای اقلیمی با استفاده از روش Ward

متغیرهای مورد مطالعه بر اساس تحلیل خوشه‌ای در دو شاخه اصلی مولفه‌های دمایی و رطوبتی قرار گرفتند و سری زمانی مدل نیز با متغیرهای حرارتی در یک خوشه قرار گرفتند.

¹ Hasman Test

² - Panel Data

یافته های تحقیق

داده های آماری ۱۲ ایستگاه هواشناسی نیمه غربی کشور برای ازبایی میزان تغییر پذیری و تعیین روند مورد آزمون قرار گرفت. بر اساس محاسبات انجام گرفته در دو بخش آزمون روندیابی متغیرهای مجزا از روش کمترین مربعات (جداول ۳ و ۴ و اشکال ۲ و ۳) و مطالعه ترکیبی و منطقه ای ایستگاه ها با روش رگرسیون چند متغیره پانل که نتایج آن به شرح جدول شماره ۵ (خلاصه بیش از ۱۹۰ جدول مجزا) می باشد. متغیرهای مرتبط با دما دارای نظم زمانی بوده و غالب ایستگاه ها در متغیرهای دما دارای روند معنی دار هستند. نمونه ای از نمودار و جداول برآورد و تعیین روند زمانی متغیرها با روش کمترین مربعات و مدل بهینه پیش بینی برای متغیرهای دمای نقطه شبنم برای ایستگاه تهران و متغیر حداقل دمای مطلق برای ایستگاه همدان آمده است (جداول ۳ و ۴ و اشکال ۲ و ۳).

نتایج کلی بدست آمده از مراحل مختلف تحقیق در جداول ۵ و ۶ ارایه گردیده است.^۱

بر مبنای مجموعه جداول ۶ متغیر حداقل مطلق دمای ماهانه در غالب ایستگاه ها (۱۹ ایستگاه) دارای روند مشخص است. در ایستگاه های ارومیه، خرم آباد و همدان دارای روند کاهشی است و ایستگاه های اراک، کرمانشاه و شهرکرد روند معنی داری ندارند و بقیه ایستگاه ها دارای روند افزایش هستند و نتایج رگرسیون ترکیبی پانل در مجموع کل ایستگاه ها را با روند افزایش نشان می دهد (جداول ۶).

- حداکثر دمای مطلق ماهانه تنها در ۳ ایستگاه ارومیه، شهرکرد و خرم آباد دارای روند کاهشی است و بقیه ایستگاه ها دارای روند معنی داری نیستند.

- میانگین دمای روزانه در ۹ ایستگاه مورد مطالعه دارای روند معنی دار بوده و ایستگاه های اراک، ارومیه، خرم آباد و همدان دارای روند کاهشی معنی دار و ایستگاه های آبادان، تبریز و شهرکرد دارای روند نیستند و بقیه ۵ ایستگاه دارای روند افزایشی می باشند. نتایج رگرسیون ترکیبی پانل به صورت کلی روند مشخص را نشان نمی دهد که شاید علت آن تباین جهت روند نزولی و صعودی در ایستگاه های مورد مطالعه باشد.

- میانگین حداکثر دمای ماهانه با این که تنها در ۳ ایستگاه اراک، ارومیه و خرم آباد دارای روند کاهشی هستند ولی در رگرسیون پانل به طور کل ایستگاه ها با سطح معنا داری بالای دارای روند کاهشی هستند.

- میانگین حداقل دمای ماهانه به جز در دو ایستگاه آبادان و شهرکرد در بقیه ایستگاه ها دارای روند معنی داری است. ولی نتایج روند جهت هماهنگی را نشان نمی دهند. به طوری که ایستگاه های اراک، خرم آباد و همدان دارای روند

^۱ در جداول شماره ۶ Variable نشان دهنده متغیرهای مستقل و Coefficient ضرایب متغیرهای مستقل است که همراه عرض از مبدا تخمین زده می شود. St. Error انحراف معیار ضرایب متغیر یا متغیرهای مستقل را مشخص می کند. T-Statistic ضریب معناداری ضرایب با درجه آزادی n-2 و در سطح ۰.۰۵ خطا است که از تقسیم ستون دوم بر سوم بدست می آید. Prob. حداقل احتمال تایید فرضیه H0 را مبنی بر صفر بودن ضریب مورد نظر بیان می کند که اگر این احتمال از ۵ درصد بزرگتر باشد فرضیه H0 را نمی توان رد کرد و در غیر این صورت ضریب مورد نظر معنی دار است. R-Square درصد تغییرات متغیر وابسته بوسیله متغیرهای مستقل را توضیح میدهد و بین صفر و یک است و هر چه به یک نزدیکتر باشد مطلوبتر است. Adjusted R-Square هنگامی که تعداد متغیرهای مستقل افزایش پیدا کند به کار می رود و R^2 متعادل شده است. Durbin-Watson این آماره متداولترین آماره ای است که برای تشخیص خودهمبستگی به کار می رود و اگر مقدار این آماره نزدیک ۲ باشد خود همبستگی سریالی نداریم و یکی از آماره های مهم جهت قضاوت در مورد اجزاء اخلاص است. F-statistic آماره F صفر بودن تمامی ضرایب را آزمون می کند. Prob. (F-statistic) محاسبه حداقل احتمال تایید فرضیه H0 است و هر گاه سطح خطا ۵ درصد در نظر گرفته شود، اگر این احتمال بزرگتر از ۵ درصد باشد، فرضیه H0 رد نمی شود.

کاهش و بقیه ایستگاه‌ها دارای روند افزایش و صعودی هستند. متغیر میانگین حداقل دمای ماهانه در رگرسیون پانل با سطح بالای معنا داری روند افزایش است.

- دمای نقطه شبنم: در ۱۹ ایستگاه دارای روند معنی دار است. ایستگاه‌های تهران و شیراز دارای روند صعودی و مثبت و تمام ۱۲ ایستگاه در رگرسیون پانل با ضریب بالای ۴/۸- و سطح بالایی از معنی داری روند کاهش است (شایان توجه است که ضریب بالای روند افزایش ایستگاه تهران می‌تواند ناشی از شرایط حرارتی میکروکلیمای شهر تهران و آلودگی آن باشد).

- میانگین ماهانه رطوبت نسبی در ۶ ایستگاه مورد مطالعه دارای روند معنی داری است و تنها ایستگاه خرم آباد دارای روند صعودی و بقیه ایستگاه‌ها دارای روند کاهش هستند. ایستگاه‌های اراک، ارومیه، بوشهر، تهران، شهرکرد و همدان دارای روند مشخصی نیستند. در رگرسیون پانل ایستگاه‌ها به طور کلی با بتای مشترک دارای روند کاهش با سطح معنی داری ۰,۰۰۷ هستند.

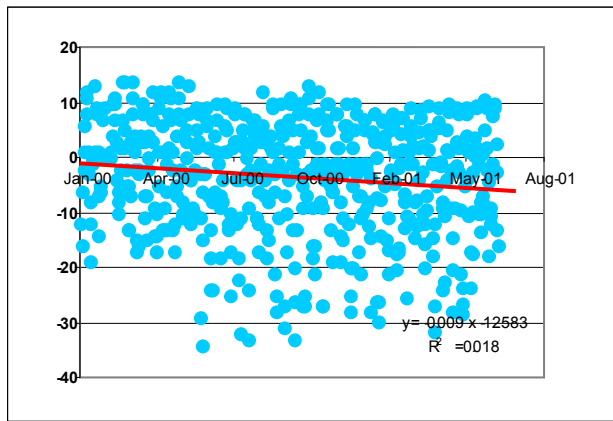
نتایج متغیرهای مرتبط با بارش و رطوبتی نشان از ویژگی تصادفی این متغیرها دارد بطوریکه غالب یافته‌های زیرگویای مطلب می‌باشند، - روزهای بارندگی در ۳ ایستگاه اراک، شهرکرد و کرمانشاه دارای روند افزایش معنی دار هستند و بقیه ایستگاه‌ها روند مشخصی را نشان نمی‌دهند.

- بیشترین بارش ۲۴ ساعته تنها در ایستگاه‌های بوشهر، تبریز و شیراز دارای روند کاهش معنی دار است که در تبریز سطح معنا داری، پنج درصد است.

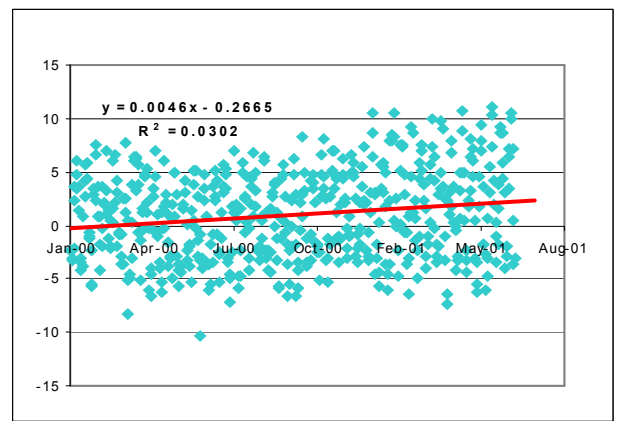
- بارش کل ماهانه تنها در ایستگاه بوشهر در سطح معنی داری ۵ درصد با روند کاهش مشخص است - روزهای بارش ۱ میلی متر و بیشتر و روزهای برفی تنها در ایستگاه شهرکرد دارای روند افزایش و صعودی معنی دار هستند و در بقیه ایستگاه‌ها روند معنی داری وجود ندارد.

- روزهای ابرناکی آسمان در دو ایستگاه اصفهان و همدان دارای روند معنی دار در سطح ۱ درصد است ولی با جهات مختلف یعنی در ایستگاه اصفهان روند نزولی و در ایستگاه همدان با روند افزایشی مشخص می‌باشد.

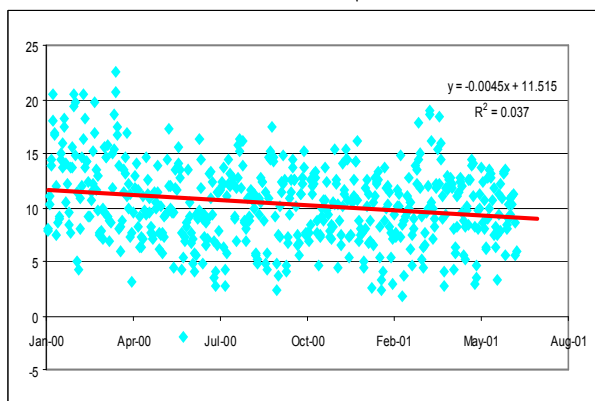

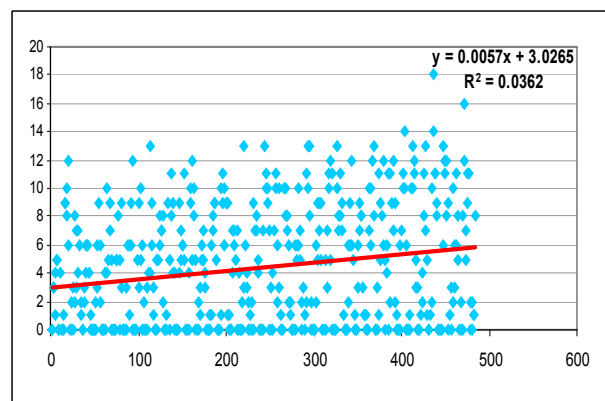
شکل ۳ روند تغییرات دمای نقطه شبنم ماهانه ایستگاه تهران (۱۹۹۵-۱۹۹۸)

شکل ۲ روند تغییرات حداقل مطلق دمای ماهانه ایستگاه همدان (۱۹۵۱-۲۰۰۰)

شکل ۵ روند تغییرات دمای نقطه شبنم ایستگاه آبادان (۱۹۹۵-۱۹۹۸)

جدول ۳ مدل تخمین پارامترها و روند متغیر حداقل دمای مطلق ماهانه بارش کمترین مربعات (OLS) در ایستگاه همدان (۱۹۵۱-۲۰۰۰)

Variable	Coefficient	Std. Error	T-Statistic	Prob.
C	-1.479	0.535	-2.764	0.006
@TREND	-0.008	0.002	-4.988	0.000
AR(5)	-0.332	0.042	-7.888	0.000
AR(1)	0.637	0.027	23.913	0.000
AR(4)	-0.151	0.038	-3.943	0.000
R-squared	0.792			
Adjusted R-squared	0.791	F-statistic	484.05	
Durbin-Watson stat	2.174	Prob(F-statistic)	0.00000	

$$Y = -1.48 - 0.0088 * (@TREND) + [AR(5) = -0.33 \cdot AR(1) = 0.64 \cdot AR(4) = -0.15]$$

جدول ۴ مدل تخمین پارامترها و روند متغیر وابسته دمای نقطه شبنم ماهانه با روش کمترین مربعات (OLS) در ایستگاه تهران (۲۰۰۰-۱۹۵۱)

Variable	Coefficient	Std. Error	T-Statistic	Prob.
@TREND	0.004	0.0003	12.131	0.000
AR(5)	-0.245	0.046	-5.340	0.000
AR(6)	-0.217	0.043	-5.099	0.000
AR(1)	0.490	0.034	14.426	0.000
AR(4)	-0.079	0.038	-2.0749	0.0385
R-squared	0.663			
Adjusted R-squared	0.660	F-statistic		260.0355
Durbin-Watson stat	2.028	Prob(F-statistic)		0.000

$$DEWP = 0.004 * (@TREND) + [AR(5) = -0.245 * AR(6) = -0.217 * AR(1) = 0.49 * AR(4) = -0.078]$$

- روزهای نیمه ابری تنها در دو ایستگاه اراک و بوشهر دارای روند افزایشی معنی دار می باشد و بقیه ایستگاه ها روند معنی داری را نشان نمی دهند. متغیرهای روزهای با بارش ۵ میلی متر و بیشتر و ۱۰ میلی متر و بیشتر در هیچ یک از ایستگاه ها روند معنی داری را نشان نمی دهند. به صورت نقطه‌ای شهر کرد در متغیرهای رطوبتی دارای روند افزایشی بارندگی و تهران دارای روند مشخص و معنی دار در افزایش دمای هوا و دمای نقطه شبنم می باشد که کاملاً با شرایط محیط شهری آن سازگار و هماهنگی دارد.

از منظری دیگر ایستگاه ها را از نظر تعداد متغیرهای دارای روند تقسیم بندی نموده و نتایج زیر بدست آمد.

ایستگاه های منطقه جنوبی با ۴ ایستگاه آبادان، بوشهر، شیراز و شهر کرد.

۱- ایستگاه آبادان تنها در ۳ متغیر دمای نقطه شبنم، رطوبت نسبی و حداقل مطلق دمای ماهانه دارای روند معنی دار است که در مورد آخری دارای روند افزایشی و دو متغیر دیگر دارای روند نزولی است.

۲- ایستگاه شهر کرد در دو متغیر دمای نقطه شبنم و حداکثر مطلق دمای ماهانه دارای روند نزولی معنی دار و در سه متغیر روزهای همراه با بارش، روزهای بارش ۱ میلی متر و بیشتر و روزهای برفی دارای روند صعودی است. هر چند متغیر بارش کل ماهانه دارای روند منفی دار نیست. روند کاهشی دمای نقطه شبنم و حداکثر مطلق دمای ماهانه با روند افزایشی متغیرهای مربوط به بارش هماهنگی دارند.

۳- ایستگاه بوشهر در چهار متغیر حداکثر و حداقل دمای مطلق ماهانه، میانگین دمای روزانه و میانگین دمای حداقل ماهانه دارای روند افزایشی معنی دار و متغیرهای حداکثر بارش ۲۴ ساعته و بارش کل ماهانه دارای روند کاهشی معنی دار است.

۴- ایستگاه شیراز در چهار متغیر حرارتی یعنی دمای نقطه شبنم، حداقل مطلق دمای ماهانه، متوسط دمای روزانه و میانگین دمای حداقل ماهانه دارای روند معنی دار افزایشی است و در متغیر رطوبتی یعنی رطوبت نسبی و حداکثر بارش ۲۴ ساعته دارای روند کاهشی است.

۵- ایستگاه های منطقه میانی با ایستگاه های زیر دارای نتایج قابل تأملی است.

- ۱- ایستگاه خرم آباد در ۶ متغیر مرتبط با دما یعنی متغیرهای دمای نقطه شبنم، حداقل و حداکثر مطلق دما، متوسط دمای روزانه، حداقل و حداکثر ماهانه دارای روند کاهشی است و رطوبت نسبی ماهانه دارای روند افزایشی است.
  - ۲- ایستگاه اصفهان در ۳ متغیر دمای نقطه شبنم، رطوبت نسبی و روزهای ابرناکی دارای روند کاهشی است و ۳ متغیر حداقل دمای مطلق ماهانه، میانگین دمای روزانه و حداقل دمای ماهانه دارای روند افزایشی است.
  - ۳- ایستگاه اراک در متغیرهای روزهای نیمه ابری و روزهای بارندگی دارای روند افزایش معنی دار و در ۳ متغیر میانگین دمای روزانه، میانگین حداقل و حداکثر دمای ماهانه دارای روند کاهشی معنی دار است.
  - ۴- ایستگاه تهران در متغیرهای حرارتی یعنی دمای نقطه شبنم، حداقل دمای ماهانه، میانگین دمای روزانه و میانگین حداقل دمای ماهانه دارای روند افزایشی با سطح معنی داری بالاست.
- بنابر نتایج منطقه میانی ۲ ایستگاه اصفهان و تهران دارای روند افزایشی معنی دار در متغیرهای حرارتی و ۲ ایستگاه خرم آباد و اراک دارای روند معنی دار نزولی متغیرهای حرارتی است.
- ایستگاه های نیمه شمالی با ایستگاه های منتخب همدان، کرمانشاه، تبریز و ارومیه دارای نتایج زیر است.
- ایستگاه همدان در متغیرهای حرارتی یعنی دمای نقطه شبنم، حداقل مطلق دمای ماهانه، میانگین دمای روزانه و میانگین حداقل دمای ماهانه دارای روند کاهشی با سطح معنی داری بالاست و در متغیر روزهای ابرناکی دارای روند صعودی است.
- ایستگاه کرمانشاه در متغیرهای دمای نقطه شبنم و رطوبت نسبی دارای روند کاهشی و در متغیرهای متوسط دمای روزانه و میانگین حداقل و روزهای بارندگی دارای روند افزایشی معنی دار است.
- ایستگاه تبریز در متغیرهای حداقل مطلق دمای ماهانه و میانگین حداقل دمای ماهانه میانگین دارای روند افزایش و صعودی و رطوبت نسبی و حداکثر بارش ۲۴ ساعته دارای روند کاهشی معنی دار است.
- ایستگاه ارومیه در شش متغیر دمای نقطه شبنم، حداقل و حداکثر مطلق دمای ماهانه، میانگین دمای روزانه و میانگین حداقل و حداکثر دمای ماهانه دارای روند کاهشی است.
- با تقسیم بندی فوق منطقه جنوبی به طور کلی در متغیرهای مرتبط با دما دارای روند صعودی است و تنها در ایستگاه شهرکرد دارای روند نزولی است و نیز در ایستگاه شهرکرد روزهای برفی روند صعودی با سطح معنی داری ضعیف نشان می دهند. در ایستگاه های منطقه میانی متغیرهای حرارتی ایستگاه های تهران و اصفهان دارای روند صعودی و در اراک و خرم آباد دارای روند نزولی معنی دار بودند. تنها در ایستگاه اراک متغیرهای رطوبتی یعنی روزهای همراه با بارش دارای روند معنی دار مثبت می باشند. در ایستگاه های منطقه شمالی متغیرهای حرارتی ایستگاه های ارومیه و همدان دارای روند کاهشی و در ایستگاه های کرمانشاه و تبریز به طور نسبی متغیرهای حرارتی دارای روند صعودی هستند. در ایستگاه های همدان و کرمانشاه نشانه ای از روند افزایشی در متغیرهای رطوبتی یعنی روزهای ابرناکی و روزهای همراه با بارش مشاهده می شود (جدول ۵).

جدول ۵ نتایج تحلیل رگرسیونی سری زمانی و روند پارامترهای اقلیمی در ایستگاه‌های سینوپتیک غرب کشور

ایستگاه	دمای نقطه شبنم	رطوبت نسبی	حد اقل دمای مطلق	حد اکثر دمای مطلق	نیمه ابری	بارش mm۱ (بیشتر روز)	روزهای بارش	میانگین دما	معدل حد اکثر دما	معدل حد اقل ل دما	تمام ابری	حد اکثر بارش ۲۴ ساعته	بارش	برف
آبادان	-۴	-۶,۳۶	۲	-----										
	/۰۰۰۱	/۰۰۰۰۴	/۰۴											
اراک					۲/۴۳		۲/۴۸	۲/۵۷	-۲/۶۷	-۲/۲۴				
					/۰۱۵		/۰۱۳	/۰۱	/۰۰۷	/۰۲۵۴				
اصفهان	-۴/۹۸۷	-۵/۷۸	۶/۵۲					۳/۳		۱۰/۷۳۹	-۲/۲۴۵			
	/۰۰۰۰۸	/۰۰۰۰۱۳	/۰۰۰۰۱۶					/۰۰۰۱		/۰۰۰۰۱۸	/۰۱۵۶			
ارومیه	-۲/۷۳		-۵/۶۹	۴/۵۰۸				-۷/۳۲	-۵/۳۶	-۸/۸۱				
	/۰۰۰۲		/۰۰۰۰۲	/۰۰۰۰۸				/۰۰۰۰	/۰۰۰۰۱	/۰۰۰۰۱۸				
بوشهر			۵/۴۷		۲/۴۸۶			۲/۲۲		۸/۲۱		-۲/۴۳	-۱/۸۹۸	
			/۰۰۰۰۴۸		/۰۱۳۲			/۰۲		/۰۰۰۱۷		/۰۱۵	/۰۵۸	
تبریز		-۳	۳/۴۹							۴/۱۲		-۱/۹۰۷		
		/۰۰۲	/۰۰۰۵۲							/۰۰۰۰۴۴		/۰۵۷		
تهران	۹/۸۲		۴/۷۲					۳/۸		۸/۹۸				
	/۰۰۰۰		/۰۰۰۰۰۳					/۰۰۰۱		/۰۰۰۰۴۶				
خرم‌آباد	-۴/۶۳	۲/۴۲	-۶/۶۲	-۵/۶				-۸/۸۴	-۴/۶۷	-۸/۷۱				
	/۰۰۰۰	/۰۱۵۸	/۰۰۰۰۸۵	/۰۰۰۰۰۳				/۰۰۰۱	/۰۰۰۰۴	/۰۰۰۰۳۹				
شهرکرد	-۴/۵۵		-۳/۲۶			۲/۳۶	۵/۴۲						۲/۶۹	
	/۰۰۰۰		/۰۰۱۲			/۰۱۸	/۰۰۰۰۱						/۰۰۷۳	
شیراز	۲/۲۸۸	-۲/۸	۳/۵۶					۴/۴۶		۵/۳۵		-۲/۳۲		
	/۰۲۲۵	/۰۰۵	/۰۰۰۴					/۰۰۰۱		/۰۰۰۰۱۳		/۰۲۹		
کرمانشاه	-۲/۲۹	-۲/۹۸				۲/۵۶	۲/۲۵۷			۳/۶۳				
	/۰۲۲	/۰۰۲۹				/۰۱	/۰۲۴			/۰۰۰۳				
همدان	-۲/۷۶		-۴/۹۸۸					-۳/۲۵		-۷/۷	۲/۵۲			
	/۰۰۵۹		/۰۰۰۰۸۴					/۰۰۱۲		/۰۰۰۰۵۴	/۰۱۱۸			

جدول ۶ نتایج تحلیل رگرسیونی سری زمانی و روند پارامترهای اقلیمی در نیمه غربی کشور با روش پانل				
Sample: 1951:01 1995:12		متغیر وابسته : میانگین دمای روزانه		
Variable	Coefficient	Std. Error	T-Statistic	Prob.
@TREND	-7.19E-05	0.000267	-0.269582	0.7875
AR(1)	0.473687	0.012668	37.39134	0.000
AR(5)	-0.128844	0.013802	-9.335071	0.000
AR(6)	-0.092531	0.011761	-7.867354	0.000
AR(12)	0.397259	0.010629	37.37475	0.000
AR(2)	-0.094441	0.013703	-6.891803	0.000
AR(3)	-0.03863	0.013683	-2.823269	0.0048
AR(4)	-0.054634	0.01373	-3.979224	0.0001
Fixed Effects				
آبادان	25.21692			
اراک	13.75121			
بوشهر	24.44931			
اصفهان	16.12708			
همدان	10.60424			
کرمانشاه	13.57516			
خرم آباد	17.25262			
ارومیه	11.07423			
شهر کرد	11.81553			
شیراز	17.48153			
تبریز	12.2364			
تهران	16.63572			
Weighted Statistics				
R-squared	0.979095	F-statistic	40251.24	
Adjusted R-squared	0.979029	Prob(F-statistic)	0.000	
Durbin-Watson stat	2.033157			

متغیر وابسته : میانگین حداکثر دمای ماهانه

Variable	Coefficient	Std. Error	T-Statistic	Prob.
@TREND	-0.001024	0.000194	-5.290693	0.000
AR(1)	0.676226	0.012355	54.73352	0.000
AR(2)	-0.081639	0.014919	-5.472211	0.000
AR(5)	-0.154744	0.014908	-10.38016	0.000
AR(6)	-0.24087	0.012339	-19.52123	0.000
AR(4)	-0.126718	0.014878	-8.517107	0.000
AR(3)	-0.075641	0.014881	-5.082951	0.000
Fixed Effects				
آبادان	32.99782			
اراک	20.87543			
بوشهر	29.87073			
اصفهان	23.45462			
کرمانشاه	22.10105			
خرم آباد	25.5149			
ارومیه	17.28283			
شهر کرد	20.43174			
شیراز	25.74689			
تبریز	18.04546			
تهران	22.32692			
Weighted Statistics				
R-squared	0.963317			
Adjusted R-squared	0.963211	F-statistic	27114.3	
Durbin-Watson stat	2.057893	Prob(F-statistic)	0.000	

متغیر وابسته : میانگین دمای نقطه شبنم ماهانه

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
@TREND	-0.002047	0.000245	-8.366584	0.000
AR(1)	0.679913	0.012856	52.88734	0.000
AR(5)	-0.194859	0.015376	-12.67266	0.000
AR(6)	-0.104842	0.012846	-8.161669	0.000
AR(2)	-0.048706	0.013074	-3.725475	0.0002
AR(4)	-0.153015	0.012947	-11.81881	0.000
Fixed Effects				
آبادان	10.85127			
اراک	0.669367			
بوشهر	17.23643			
اصفهان	0.985635			
همدان	0.19816			
کرمانشاه	1.221233			
خرم آباد	4.18513			
ارومیه	3.174813			
شهر کرد	0.055993			
شیراز	2.459583			
تبریز	1.917649			
تهران	1.444539			
Weighted Statistics				
R-squared	0.91644		F-statistic	13143.4
Adjusted R-squared	0.916203		Prob(F-statistic)	0.000
Durbin-Watson stat	1.992581			

متغیر وابسته : حداقل مطلق دمای ماهانه

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
@TREND	0.00137	0.000393	3.486675	0.0005
AR(12)	0.387046	0.011161	34.67707	0.000
AR(1)	0.390822	0.01122	34.83404	0.000
AR(3)	-0.074841	0.011482	-6.51841	0.000
AR(4)	-0.061848	0.012919	-4.787487	0.000
AR(5)	-0.112915	0.013236	-8.530923	0.000
AR(6)	-0.123111	0.011828	-10.40861	0.000
Fixed Effects				
آبادان	11.94361			
اراک	0.386726			
بوشهر	14.21086			
اصفهان	3.606126			
همدان	-4.482601			
کرمانشاه	-0.748694			
خرم آباد	3.777245			
ارومیه	-0.449937			
شهر کرد	-3.088489			
شیراز	4.367999			
تبریز	0.150232			
تهران	4.955065			
آمارهای وزنی				
R-squared	0.937763			
Adjusted R-squared	0.937577		F-statistic	15065.21
Durbin-Watson stat	2.089219		Prob(F-tatistic)	0.000

متغیر وابسته : میانگین رطوبت نسبی ماهانه

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
@TREND	-0.003853	0.001429	-2.697494	0.007
AR(1)	0.519006	0.01333	38.93531	0.000
AR(2)	-0.144796	0.011114	-13.02825	0.000
AR(5)	-0.151869	0.011382	-13.34333	0.000
AR(6)	-0.03917	0.011873	-3.299156	0.001
AR(12)	0.400733	0.010289	38.94866	0.000
Fixed Effects				
آبادان	47.53282			
اراک	47.6454			
بوشهر	66.44087			
اصفهان	41.83977			
همدان	54.92459			
کرمانشاه	49.35204			
خرم آباد	48.39236			
ارومیه	62.29541			
شهر کرد	47.88219			
شیراز	42.947			
تبریز	55.60814			
تهران	41.7589			
Weighted Statistics				
R-squared	0.91125			
Adjusted R-squared	0.910991	F-statistic		11959.72
Durbin-Watson stat	1.966217	Prob(F-statistic)		0.000

متغیر وابسته : میانگین حداقل دمای ماهانه

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
@TREND	0.001218	0.000162	7.50899	0.000
AR(1)	0.699179	0.012659	55.23169	0.000
AR(2)	-0.166747	0.010646	-15.6634	0.000
AR(5)	-0.369986	0.010616	-34.85183	0.000
AR(6)	-0.137589	0.012617	-10.90482	0.000
Fixed Effects				
آبادان	17.35436			
اراک	6.550987			
بوشهر	18.93582			
اصفهان	8.717061			
همدان	2.30844			
کرمانشاه	5.080783			
خرم آباد	8.842917			
ارومیه	4.874485			
شهر کرد	3.136818			
شیراز	9.092446			
تبریز	6.263046			
تهران	10.80864			
Weighted Statistics				
R-squared	0.968294			
Adjusted R-squared	0.968212	F-statistic		47123.25
Durbin-Watson stat	2.008026	Prob(F-statistic)		0.000

بحث و نتیجه‌گیری

داده‌های هواشناسی از خاصیت دینامیک و تغییرپذیری زمانی و مکانی برخوردارند و همچنین این متغیرها دارای روند و وابستگی زمانی می‌باشند. بر همین اساس روش‌های مختلفی برای سنجش میزان تغییرات و روندیابی تغییرات عناصر جوی ارائه شده است. روش‌های مبتنی بر مدل‌های سری‌های زمانی و رگرسیون‌های چندمتغیره از مهمترین آن‌ها می‌باشند. متغیرهای حرارتی نسبت به متغیرهای رطوبتی و بارشی از تغییرپذیری کمتری برخوردارند و لذا در محاسبات انجام گرفته دارای روند مشخص و معنی‌داری در مقایسه با متغیرهای بارشی بودند. بنابر نتایج به دست آمده تقریباً متغیرهای حرارتی تمام ایستگاه‌ها دارای روند معنی‌دار هستند که در رگرسیون تلفیقی پانل در کل منطقه میانگین حداکثر دمای ماهانه، میانگین دمای نقطه شبنم، میانگین رطوبت نسبی دارای روند کاهشی و متغیرهای میانگین حداقل دمای ماهانه و حداقل دمای ماهانه دارای روند افزایشی می‌باشند. شایان ذکر است ایستگاه‌ها مورد مطالعه غالباً در داخل مناطق شهری واقع شده‌اند که هوایی متفاوت با فضا‌های روستایی و آزاد دارند بنابر این نتایج تحقیق ممکن در فضا‌های خارج شهری متفاوت باشد. علیجانی و رمضانی (۱۳۸۱) با استفاده از روش سری زمانی باکس جنکینز که شامل مدل‌های مختلف سری زمانی همچون مدل‌های تلفیقی اتورگرسیون با میانگین متحرک و مدل‌های فصلی به پیش‌بینی بارندگی ایستگاه‌های استان مازندران پرداختند. با برازش دادن مدل‌های مختلف باکس جنکینز، مشخص شد مدل‌های فصلی از اعتبار و کارایی بیشتری برخوردار هستند. رحیم زاده و رستمی فر (۱۳۷۶) با استفاده از سری‌های زمانی اقلیمی و آزمون صافی‌های مختلف بالا‌گذر و پایین‌گذر روند یابی بارش‌های سالانه ایستگاه شیراز را مورد تحلیل قرار دادند و روندهای طولانی مدت سری، فصلی، دوره‌ای و تغییرات تصادفی را محاسبه کردند. در مطالعات مزبور و مشابه آن‌ها تنها متغیر بارش مورد بررسی قرار گرفته در حالی که در مطالعه حاضر استفاده از روش‌های سری‌های زمانی و مدل‌های اتورگرسیون بیش از ۱۵ متغیر اقلیمی مورد بررسی قرار گرفت.

ذکر مطلب زیر ضروری است که نتایج بدست آمده از روش سری‌های زمانی می‌تواند با روش‌های دیگری همچون SPI مورد آزمون قرار گیرد و با تعیین نوع توزیع آماری احتمال وجود تفاوت در متغیرهای رطوبتی که در این روش دارای روند نبودند ارائه دهد. چون در روش SPI می‌توان داده‌های مساوی صفر را نادیده گرفت که در اینصورت انحراف معیار و در نتیجه ضریب همبستگی داده‌ها بالا می‌رود و نتایج دقیق‌تری از رفتار سری داده‌ها ارائه نماید.

منابع

- بزرگ‌نیا، ابوالقاسم، حسینعلی نیرومند، ۱۳۷۴، سری‌های زمانی، پیام نور، تهران.
- بیدرام، رسول، ۱۳۸۱. "Eviews همگام با اقتصادسنجی"، نشر منشور بهره‌وری، چاپ اول، تهران.
- پژوهشکده هواشناسی، ۱۳۸۱، آشکار سازی تغییر اقلیم در ایران، تهران.
- رحیم زاده، فاطمه و زیبا رستمی فر، ۱۳۷۶، تحلیل سری‌های زمانی اقلیمی، مرکز آموزش سازمان هواشناسی کشور، تهران.
- عزیززی، قاسم، ۱۳۸۳. "تغییر اقلیم"، نشر قومس، چاپ اول، تهران.

- عزیزی، قاسم و علی اصغر روشن، بررسی خشکسالی ها - ترسالی ها و امکان پیش بینی آن ها با استفاده از مدل سری زمانی هالت وینترز در استان هرمزگان فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، شماره ۷۹، زمستان ۱۳۸۴.
- عساکره، حسین، ۱۳۸۰، تجزیه و تحلیل آماری - اقلیمی سری های زمانی دما در ایران (برازش مدل های Arima بر داده های دمایی و توجیه تغییرات دما به وسیله توابع انتقال)، دانشگاه اصفهان، رساله دکتری.
- علیجانی، بهلول، نبی.ا.، رضائی، ۱۳۸۱، پیش بینی خشکسالی ها و ترسالی های استان مازندران با استفاده از مدل باکس-جنکینز، پژوهش های جغرافیایی، یادنامه دکتر احمد مستوفی، تهران.
- محمدی، شاپور، ۱۳۸۲. "تحلیل های آماری چند متغیره، جزوه درسی دانشجویان دکتری تخصصی اقلیم شناسی دانشگاه تهران، بی تا، تهران.

- Chrysoulakis, N., M. Proedrou, and C. Cartalis, 2003, Variations and trends in annual and seasonal means of precipitable water in Greece as deduced from radiosonde measurements, Tech. rep., Institute of Applied Mathematics, University of Athens.
- Conrad, V. and Pollak, L.D. 1962. Methods in climatology. Cambridge. USA.
- Ferraro, R. R., N. C. Grody, F. Weng, and A. Basist, 1996, An eight-year, 1987-1994, time series of rainfall, clouds, water vapor, snow cover, and sea ice derived from SSM/I measurements, Bull. Amer. Met. Soc., 77, 891(906).
- Johnston, J. and J. Dinardo, 1997, Econometric Methods, McGraw-Hill.
- Lau, K.-M., and H. Weng, 1995, Climate signal detection using wavelet transform: How to make a time series sing, Bull. Amer. Met. Soc., 76(12), 2391(2402).
- McLaughlin J.F., Jessica J., Hellmann J. L., Boggs C. L., and Ehrlich P. R., 2002, Climate change hastens population extinctions, *PNAS*, *ECOLOGY*, vol. 99, no. 9, 6073.
- Mekis, E. and W.D. Hogg, 1998. Rehabilitation and analysis of Canadian daily precipitation time series. Preprints, 10th Conference on Applied Climatology, Reno AMS, Boston.
- Schabel, M. C., C. A. Mears, and F. J. Wentz, 2002, Stable long-term retrieval of tropospheric temperature time series from the microwave sounding unit, Tech. rep., Remote Sensing System.
- WMO/ TD Statistical procedures for climate change detection, No 498